

Bijlage 3. Behandeling van de adviezen en opmerkingen bij het ministerieel besluit tot voorlopige bescherming als monument van schans XVII in Antwerpen (Hoboken)

Provincie: Antwerpen

Gemeente: Antwerpen, 37ste afdeling, Hoboken, 2de afdeling, sectie C

Objectnummer: 4.01/11019/101.1

-

Dossiernummer: 4.001/11019/101.1

Omschrijving:

Schans XVII, Sint-Bernardsesteenweg zonder nummer

Mij bekend om gevoegd te worden bij het besluit van heden:

Brussel,

De Vlaamse minister van Financiën en Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed,

Matthias DIEPENDAELE

1. Adviezen en opmerkingen uitgebracht voorafgaand aan de voorlopige bescherming

1.1. Adviezen uitgebracht door de departementen en agentschappen van de beleidsdomeinen Omgeving, MOW en LV

1.1.1. Beleidsdomein Omgeving

Het advies werd gevraagd op 3 december 2019.

Het departement Omgeving, agentschap Natuur en Bos (ANB) gaf op 24 december 2019 gunstig advies mits voorwaarden over deze bescherming. Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier.

Dit zijn de voorwaarden volgens ANB:

- Voorzie een terreinbezoek/inventarisatie door een vleermuisdeskundige in de winter.

Antwoord: ANB specificeert de juridische grond niet op basis waarvan het deze voorwaarde aan het agentschap Onroerend Erfgoed oplegt. De schans behoort niet tot een speciale beschermingszone en heeft vanuit het beleidsdomein natuur geen beschermde status. De dichtstbijzijnde speciale beschermingszone of habitatrictlijngebied (voor vleermuizen) bevindt zich op 1,8 km. Deze informatie is opgenomen in het beschermingsdossier. Artikel 5 van het Soortenbesluit voorziet dat het Instituut Natuur- en Bosonderzoek (INBO) de inventarisatie van bepaalde soorten coördineert. Artikel 7 van het Soortenbesluit voorziet daarbij de medewerking van overheidsorganen door kennis en informatie op eenvoudig verzoek of uit eigen beweging aan het INBO ter beschikking te stellen. Noch deze artikelen, noch andere regels leggen echter een verplichte inventarisatie op. In het kader van een bescherming als monument hebben ambtenaren van het agentschap Onroerend Erfgoed alleen recht op toegang om onderzoek te doen naar de erfgoedwaarden. Het al dan niet uitvoeren van een inventarisatie, noch het resultaat van een inventarisatie hoeft een bescherming van de erfgoedwaarden van schans XVII in de weg te staan. Bovendien houdt een bescherming als monument de latere inventarisatie van vleermuizen niet tegen.

- Bij het uitvoeren van bepaalde (beheer)werken mag geen strijdigheid ontstaan met de bepalingen van het Soortenbesluit (verbod op vernielen rust- en voortplantingsplaatsen...). Het beschermingsbesluit geeft dit aan, met voorbeelden.

Antwoord: Beschermingsvoorschriften kunnen geen letterlijke verwijzing bevatten naar andere sectorale regelgeving of voorwaarden daaromtrent formuleren. Een beschermingsbesluit bevat beheersdoelstellingen, instandhoudings-, onderhouds- en toelatingsplichten. Het beschermingsbesluit verplicht de eigenaar alleen om het beschermde goed in stand te houden in de staat dat het zich op het moment van bescherming bevindt en het beschermde goed met het oog daarop te onderhouden. De beheersdoelstellingen geven de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden weer die aanleiding hebben gegeven tot de bescherming. Er is echter geen enkele verplichting om uitvoering te geven aan de beheersdoelstellingen, noch stelt het opnemen van beheerswerken in het beschermingsbesluit de eigenaar vrij om voor de werken een toelating of vergunning te verkrijgen. Daarnaast zijn de beheersdoelstellingen zo geformuleerd dat zij een concrete invulling open laten. Afstemming met natuurwaarden blijft mogelijk, zeker als er een geïntegreerd beheerplan zou worden opgemaakt. Er kan ook rekening worden gehouden met het moment waarop bepaalde werken worden uitgevoerd (bv. buiten het overwinteringsseizoen). In het inhoudelijk dossier zal een verwijzing naar het Soortenbesluit en het belang van de schans als potentiële habitat voor vleermuizen worden

opgenomen. Als de aanwezigheid van vleermuizen in schans XVII wordt vastgesteld, zullen werken automatisch door het Soortenbesluit worden gevat.

- Een (voortoets) passende beoordeling is nodig voor werken waarvoor een toestemming noodzakelijk is. In geen geval mogen de werken resulteren in een betekenisvolle aantasting van de natuurlijke kenmerken (soorten) van de nabijgelegen speciale beschermingszone.

Antwoord: ANB vraagt de (voortoets) passende beoordeling toe te passen voor werken. Pas als er werken aan de schans worden uitgevoerd, moet de (voortoets) passende beoordeling worden uitgevoerd. Dit houdt de bescherming van schans XVII als monument dus niet tegen. Als de eigenaar van schans XVII (vergunningsplichtige) werken wil uitvoeren, zal hij zich in regel moeten stellen met de natuurwetgeving. Dit kan en moet niet opgenomen worden in het beschermingsbesluit. De minister bevoegd voor Onroerend Erfgoed is niet bevoegd om in het beschermingsbesluit uitspraken te doen over de uitvoering van de natuurwetgeving.

Het departement Omgeving, het INBO af op 24 december 2019 haar opmerkingen over deze bescherming. De lijst met opmerkingen maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier. Het INBO wijst op de ecologische waarde van de schans als ecologische verbinding, o.a. voor vleermuizen.

- Informatie over vleermuizen in het beschermingsdossier ontbreekt (punt 2,3,4 in de lijst van opmerkingen van het INBO)

Antwoord:

- o Dat informatie over vleermuizen ontbreekt, is logisch omdat dit beschermingsdossier zich baseert op het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het dossier is opgemaakt door een erfgoedonderzoeker in functie van de erfgoedwaarden. Het opnemen van informatie over vleermuizen behoort niet tot de vereisten van het Onroerenderfgoeddecreet. De erfgoedonderzoeker houdt wel rekening met de beschermde status van gebieden die uit de wetgeving van andere beleidsdomeinen voortvloeit, zoals daar zijn de speciale beschermingszones (habitat- of richtlijngebieden). Bij de voorbereiding van het dossier kon de erfgoedonderzoeker niet anders dan vaststellen dat de schans niet tot speciale beschermingszone behoort.
 - o De verwijzing naar het soortenbeschermingsprogramma voor vleermuizen zal aan het beschermingsdossier worden toegevoegd, meer bepaald de info die het agentschap Natuur en Bos via haar officiële website aan het publiek ter beschikking stelt, zie <https://www.natuurenbos.be/sbpvleermuizen>.
- "Kan de aan- of afwezigheid van vleermuizen expliciet gestaafd worden in het dossier? Nu is niet duidelijk of dit onderzocht is." (punt 4)

Antwoord: De aanwezigheid van vleermuizen is niet onderzocht. Bij het terreinonderzoek door de erfgoedonderzoeker is geen aanwezigheid van vleermuizen vastgesteld. Voor het overige vermeldt het INBO zelf dat "Schans 17 werd niet onderzocht in de hierboven vermelde vleermuizeninventarisatie, wegens het private karakter". Om diezelfde reden kon ook de vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt geen tellingen in schans XVII uitvoeren¹. Het agentschap Onroerend Erfgoed is niet verplicht actief onderzoek te voeren naar de aanwezigheid van vleermuizen.

¹ Steeman, R., Driessens G., Jacobs I., Lewylle I., Lambrechts J., De Bruyn L., De Ridder J., Sanders D & Willems, W. 2017. *Raamovereenkomst voor ecologische monitoring. Kerngebieden Groenplan Stad Antwerpen. Deelopdracht Klaverblad/Hollebeek te Wilrijk, Rapport Natuurpunt Studie 2017/31*, Mechelen, p. 29-30, 37.

- "Kan in de beheersvisie gekeken worden naar de mogelijkheden om door gerichte maatregelen de condities in de overwinteringsplaatsen te verbeteren en zo de ruimtes geschikt(er) te maken voor overwinterende vleermuizen?" (punt 5)

Antwoord: Dit kan, enkel op voorwaarde dat daardoor de erfgoedwaarden geen (onherstelbare) schade oplopen. Het Onroerenderfgoeddecreet heeft tot doel de erfgoedwaarden te vrijwaren. Het beschermingsdossier en/of het ministerieel besluit kunnen daar niet tegen in gaan.

Conclusie: Het advies heeft invloed op het inhoudelijk dossier en op het ministerieel besluit.

Het inhoudelijk dossier werd als volgt aangepast:

- Toevoeging onder punt 2.5, met name
Het soortenbeschermingsprogramma voor vleermuizen (gebaseerd op het [Soortenbesluit](#) van 15 mei 2009) is van toepassing op vleermuizen die in schans XVII een verblijfplaats hebben of de schans als foerageerplaats gebruiken (Ministerieel Besluit van 24 september 2018, zie ook <https://www.natuurenbos.be/sbpvleermuizen>). Uit het advies van het INBO van 24 december 2019 blijkt dat zij nog geen vleermuisinventarisatie in schans XVII uitvoerden "vanwege het private karakter". Om diezelfde reden kon ook de vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt geen tellingen in schans XVII uitvoeren². Indien het bestaan van vleermuizen in schans XVII wordt vastgesteld, zullen werken automatisch door de regelgeving van het Soortenbesluit worden gevat.
Bij uitvoering van sommige beheerwerken, zoals wijziging aan de waterhuishouding, wijziging ventilatie, pleisterwerken of interieurwerken, aan schans XVII zal volgens het advies van het departement Omgeving d.d. 24 december 2019, meer bepaald van het agentschap Natuur en Bos en het Instituut voor het Natuur- en Bosonderzoek, wellicht een (voortoets) passende beoordeling noodzakelijk zijn. De (voortoets) passende beoordeling zal aan het agentschap Natuur en Bos moeten worden voorgelegd. Daarin moet aangetoond worden dat de werken geen tegenstrijdigheid met de bepalingen van het Soortenbesluit inhouden.
- Toevoeging onder punt 3.3 beheersvisie, toelatingsplichten, met name
Schans XVII is volgens het advies van het departement Omgeving van 24 december 2019 potentieel een onderkomen voor vleermuizen. Bij het plaatsbezoek dat het agentschap Onroerend Erfgoed naar aanleiding van de bescherming van schans XVII als monument uitvoerde, werden geen (bedreigde) vleermuizen(soorten) vastgesteld. Evenmin voerden het ANB, INBO of een andere organisatie er al ooit een vleermuisinventarisatie uit. Indien het bestaan van vleermuizen in schans XVII wordt vastgesteld, zullen werken automatisch door de regelgeving van het Soortenbesluit worden gevat. Bij sommige werken zoals werken aan het ventilatiesysteem of aan de waterhuishouding zal als gevolg van de natuurwetgeving mogelijk ook een (voortoets) passende beoordeling nodig zijn (zie <https://www.natura2000.vlaanderen.be/vragen-over-passende-beoordeling-depositiescan-voortoets> geraadpleegd op 21 januari 2020).
- Toevoeging onder punt 3.1 beheersdoelstellingen, 2° schansgebouwen
Bij eventuele restauratiewerken of beheerwerken door de eigenaar, kan bekeken worden of en in welke mate ingrepen mogelijk zijn om de schans als potentiële overwinteringsplaats voor vleermuizen te verbeteren (cfr. advies van INBO van 24 december 2019), op voorwaarde dat deze ingrepen geen (onherstelbare) schade aan de erfgoedwaarden veroorzaken.

² Steeman, R., Driessens G., Jacobs I., Lewylle I., Lambrechts J., De Bruyn L., De Ridder J., Sanders D & Willems, W. 2017. *Raamovereenkomst voor ecologische monitoring. Kerngebieden Groenplan Stad Antwerpen. Deelopdracht Klaverblad/Hollebeek te Wilrijk, [Rapport Natuurpunt Studie 2017/31](#), Mechelen, p. 29-30, 37.*

Het ministerieel besluit is als volgt aangepast:

- Toevoeging onder Art. 3 2° i)

De inrichting voor het verbeteren van de condities van de schans als habitat voor vleermuizen is mogelijk, op voorwaarde dat ze de erfgoedwaarden niet (onherstelbaar) beschadigen.

1.1.2. Beleidsdomein Mobiliteit en Openbare Werken

Het advies werd gevraagd op 3 december 2019.

Het departement noch de agentschappen brachten advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

1.1.3. Beleidsdomein Landbouw en Visserij

Het advies werd gevraagd op 3 december 2019.

Het departement noch de agentschappen brachten advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

1.2. Advies uitgebracht door de betrokken stad Antwerpen

Het advies werd gevraagd op 3 december 2019.

Het college van Burgemeester en Schepenen van Antwerpen bracht op 20 december 2019 een gunstig advies uit over deze bescherming. Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier.

Behandeling van het advies:

- Het college vraagt om de eigenaar zeker te raadplegen

Antwoord: Dat is al gebeurd. Bij een bescherming voorziet het Onroerenderfgoeddecreet verschillende momenten voor overleg of inspraak door de eigenaar en/of zakelijkrechthouder. In het geval van schans XVII vonden de volgende consultatiemomenten plaats:

Voorafgaand aan de voorlopige bescherming

- o 1° bij het plaatsbezoek voorafgaand aan het opstellen van een beschermingsdossier;
- o 2° bij elke stap in de beschermingsprocedure is de eigenaar op de hoogte gebracht;
- o 3° de eigenaar is ook officieel om advies gevraagd op 3 december 2019;

Voorafgaand aan de definitieve bescherming zal bovendien een openbaar onderzoek plaatsvinden. Na de voorlopige en definitieve bescherming kan de eigenaar ook beroep aantekenen bij de Raad van State als hij het oneens is met de bescherming.

Conclusie: het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

1.3. Advies uitgebracht door de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed (VCOE)

Het advies werd gevraagd op 3 december 2019.

De VCOE bracht op 16 januari 2020 een voorwaardelijk gunstig advies uit over de bescherming van het onroerend goed, ontvangen op 20 januari 2020. Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier.

Behandeling van het advies:

De VCOE vraagt:

- een overzichtstabel op te nemen waarin de bewaarde schansen van de vesting Antwerpen worden getoetst aan de selectiecriteria

Antwoord: De evaluatie van de schansen van de binnenste fortengordel van de vesting Antwerpen is omwille van de lengte van het document achteraan in dit document geplaatst, zie onder punt 2.

- alsnog te onderzoeken of schans XVII en schans XVI als één geheel beschermd kunnen worden

Antwoord: dit is opnieuw onderzocht, maar heeft niet tot andere inzichten over de afbakening van de bescherming geleid. Voor de stad Antwerpen blijft het belangrijk dat de bescherming voor haar geen financiële gevolgen heeft. Een bestemmingswijziging van de percelen met bestemming woongebied blijft dus onhaalbaar omdat er geen budget is voor de financiële compensatie van de planschade. Een uitbreiding van de beschermingsperimeter heeft alleen maar zin als de tussenliggende percelen effectief onbebouwd kunnen blijven. Die zekerheid kan het huidige gewestplan niet bieden. En plannen voor een RUP of BPA die de bestemming zouden kunnen wijzigen, zijn er niet.

- de onderdelen van het schanseiland nauwkeurig aan te duiden op het afbakeningsplan of op een grondplan van de bestaande toestand;

Antwoord: de onderdelen van het schanseiland waren al te zien op het grondplan in de bijlage 5-3 met kaarten en figuren bij het inhoudelijk dossier. Figuur 2 situeert de onderdelen van de schans op het grondplan. De bunker bevindt zich ten zuiden van de geschutkoepel. Voor de volledigheid zal die ook op het grondplan van figuur 2 bij bijlage 5-3 van het inhoudelijk dossier worden aangeduid.

- uitsluitel te geven over de bewaringstoestand van de Duitse bunker en loopgraaf en de historische foto's van deze bunker toe te voegen aan de documentatiebijlage

Antwoord: Foto's van de bunker en de loopgraaf zijn toegevoegd aan de fotoregistratie als bijlage 2 bij het MB, foto 17bis en 17tris. De loopgraaf is op het terrein goed zichtbaar, evenals op het digitale terreinmodel.

- te verduidelijken of de archeologische waarde al dan niet kan worden toegekend

Antwoord: Het waarderingskader bij de vesting Antwerpen definieert de potentiële archeologische waarde als "(Verdwenen) forten of schansen kunnen archeologische waarde hebben, o.a. als getuige van de bouwhistoriek en militaire gebeurtenissen. Anderzijds heeft de aanleg van de forten/schansen zo goed als alle oudere archeologische sporen en structuren uitgewist." We kunnen geen enkel aanknopingspunt vinden om in geval van schans XVII toch een archeologische

waarde toe te kennen. Alle structuren van de schans zijn zichtbaar aan de oppervlakte, waardoor we geen resten onder de grond moeten of kunnen verwachten. Evenmin verwachten we oudere sporen (bv. kerk) of vroegere bewoningssporen onder de schans, omdat de schans buiten de bewoonde kern werd opgetrokken. Schans XVII is buiten de gevechtshandelingen van 1914 rond de vesting Antwerpen gebleven. Er zijn geen doden of gewonden gevallen, zodat het bodemarchief ook geen menselijke resten zoals in de slagvelden van de Westhoek bevat.

- kleine interieurelementen specifiek te omschrijven in het beschermingsbesluit

Antwoord: De kleine interieurelementen zijn toegevoegd aan het inhoudelijk dossier en het MB als aanvulling op de beschrijving van de erfgoedelementen.

- beheersdoelstellingen op te nemen voor de geschutkoepel, Duitse bunker en loopgraaf en beheersdoelstelling 3^od te herformuleren (ventilatiesysteem)

Antwoord: Beheersdoelstelling art. 3 2^od) in het MB is inderdaad niet in overeenstemming met de beheersvisie in het inhoudelijk dossier. De doelstelling wordt als volgt geherformuleerd "De weinige nog aanwezige sporen van het ventilatiesysteem worden behouden".

De beheersdoelstellingen voor de geschutkoepel, bunker en loopgraaf worden toegevoegd aan het MB art 3 2° j) en k)

Conclusie: het advies heeft invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

Het inhoudelijk dossier werd als volgt aangepast:

- Toegevoegd aan bijlage 5-3 figuur 2: de positie van de bunker wordt bijkomend op het plan aangeduid.

Het ministerieel besluit werd als volgt aangepast:

- Toegevoegd aan MB bijlage 2 fotoregistratie: Foto's van bunker en loopgraaf nr. 17bis en 17tris.
- Toegevoegd aan MB art 2 2° g) Kleine interieurelementen zoals gewelfhaken, roosters, nissen in de gangmuur
- Toegevoegd aan MB art 3 2° j) De geschutkoepel wordt behouden als ruïne
- Toegevoegd aan MB art 3 2° k) De bunker en loopgraaf op de vuurkam worden als historische toevoegingen aan het grondplan van schans XVII zichtbaar gehouden.
- MB art 3 2° d) wordt als volgt geherformuleerd "De weinige nog aanwezige sporen van het ventilatiesysteem worden behouden"

1.4. Opmerkingen van de zakelijkrechthouders

De opmerkingen werden gevraagd op 3 december 2019.

De zakelijkrechthouders gaven geen opmerkingen over deze bescherming.

Conclusie: de opmerkingen hebben geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

1.5. Conclusie voorafgaand aan de voorlopige bescherming

De uitgebrachte adviezen hebben invloed op het inhoudelijk dossier en/of het ministerieel besluit. Het inhoudelijk dossier en/of het ministerieel besluit werden aangepast, zoals beschreven onder punt 1.1.1 en 1.3

2. Evaluatie van de schansen van de binnenste fortengordel op vraag van VCOE

2.1. Schansen 16-18

Schans 16 Herbekestraat, Hemiksem
Schans 17 Sint-Bernardsesteenweg z.nr., Antwerpen
Schans 18 Marnix Gijsenlaan z.nr. Antwerpen
Binnenste fortengordel
Bouwfase 1906-1914
1,2 ha (opp op basis van DTM en luchtfoto 1971)
Eigenaar

- Schans 16 Stad Antwerpen
- Schans 17 privé
- Schans 18 Privé

Geïnterpreteerd

- Schans 16: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/216068>
- Schans 17: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/216067>
- Schans 18: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/216074>

Evaluatie gebaseerd op eigen analyse (kaarten, luchtfoto's, datalagen), Gils 1998 en Simon Stevinstichting 2013: Beschermingsaanvraag Schans XVIII, 26/12/2013 (Onuitgegeven dossier).

Historische waarde

Fase vesting Antwerpen:

- De betonnen pantserschansen zijn representatief voor de periode waarin de binnenste fortengordel naar een veiligheidsomwalling werd omgevormd in de periode 1906-1914. Toen legde men in totaal 18 schansen in de intervals tussen de forten 2-8 aan. Typisch voor schansen uit deze periode is dat ze volledig in (ongewapend) beton zijn opgetrokken én dat het geschut achter een gepantserde geschutskoepel is opgesteld. In vergelijking met de schansen uit de buitenste fortengordel zijn de schansen uit de veiligheidsomwalling kleiner.
- De belangrijkste bouwwerkzaamheden liepen van 1910 tot 1912. Pas in april 1913 kregen de koepels en de artillerie een plaats (Gils 1998, 65).
- De bouw van de schansen was een alternatieve oplossing voor een stadsomwalling. In het verleden had men de voorkeur gegeven aan omwallingen als vestingbouwkundige oplossing voor een tweede verdedigingslinie achter een vooruitgeschoven fortengordel. Maar dat concept stelde teveel problemen voor de stedelijke ontwikkeling rond Antwerpen. Daarom bleken rijen schansen tussen de forten een alternatief.
- Van de 18 schansen zijn enkel deze 3 in hun geheel bewaard. Zeven zijn maar heel gedeeltelijk bewaard (enkel (een deel van) het traditoregebouw) en meestal geïntegreerd in een nieuw gebouw en zelfs niet zichtbaar, 8 zijn gesloopt. Schansen in de binnenste fortengordel zijn dus zeldzaam.

Historische gelaagdheid: ontbreekt

Oorlogsschade: In de intervals tussen forten 2-6 zijn tijdens de belegering van Antwerpen in oktober 1914 gevechtsoperaties geweest, maar de schansen van de binnenste fortengordel vormden nauwelijks een doelwit.

Architecturale waarde

Type vestingbouw: representatief voor het type schans in de binnenste fortengordel, die als tweede verdedigingslinie achter een vooruitgeschoven fortengordel diende (zie hierboven). Dit

type schansen is kleiner gebouwd, op een kleiner schanseiland en met een minder uitgebreid gebouwencomplex.

Grondplan: representatief voor het grondplan van een schans uit de binnenste fortengordel

Elke schans is gebouwd naar hetzelfde type grondplan en dat maakt ze gemakkelijk herkenbaar: op een ellipsvormig omgracht schanseiland is een geschutkoepel in een verhoogde vuurkam ingebouwd. Over de hele vuurkam loopt een borstwering. Aan de ingang van het fort ligt het één verdieping tellende keelfrontgebouw, dat trapsgewijs is opgebouwd. Het voorste gedeelte bij de ingang wordt aan elke kant door twee meer naar achter inspringende gevels gevolgd. Het keelfrontgebouw is aangeaard. Tussen het keelfrontgebouw en de geschutkoepel ligt een lager gelegen, beschutte 'binnenplaats'. Schansen hebben geen buitenglacis buiten de vestinggracht.

De schansen van de binnenste fortengordel onderscheiden zich van de schansen uit de buitenste gordel door hun bescheidener en slechts één verdieping tellend keelfrontgebouw aan de ingang van het gebouw.

Grondplan schans 16: is het volledigst, maar microreliëf minder goed bewaard

- Keelfrontgebouw en centrale geschutkoepel zijn bewaard, zij het dat de betonnen constructie rond de geschutkoepel beschadigd is, waarschijnlijk naar aanleiding van het verwijderen van de metalen koepel in 1944.
- Microreliëf: vuurkam en binnenplaats zijn vergraven. Terrein is erg geaccidenteerd. Borstwering is verdwenen.
- Vestinggracht is links voor een klein stukje gedempt
- Ruimtelijk sluit deze beboste schans aan bij het kasteeldomein Klaverblad, dat in 1914 grotendeels werd gekapt om plaats te maken voor het schootsveld rondom de schans.

Grondplan schans 17:

- Keelfrontgebouw: aan de linkerkant is een metalen schuurtje aangebouwd
- Voor het overige is het gebouw met aanaarding en 'binnenplaats' goed bewaard
- Geschutkoepel is opgeblazen, maar de brokstukken liggen nog in situ. De betonnen constructie van de koepel is nog goed te zien op een luchtfoto uit [1948](#).
- Vuurkam bestaat nog maar voor de helft (nl rechts). De rest is genivelleerd. Het DTM toont op het bewaarde gedeelte van de vuurkam een loopgraaf.
- Vestinggracht is bewaard

Grondplan schans 18:

- Herkenbaar aan het kenmerkende, trapsgewijs naar achter inspringende keelfrontgebouw
- Betonnen constructie van de geschutkoepel bestaat nog, wellicht beschadigd na het opblazen van de koepel in 1944 (zie luchtfoto [1948](#)).
- Microreliëf is goed bewaard, met name de vuurkam (grotendeels) en de binnenplaats tussen schansgebouw en geschutkoepel
- Vestinggracht is voor 1971 gedempt, waardoor het onderscheid tussen de schans en de havenomgeving vervaagd is. Een deel van het schanseiland en vestinggracht is gedempt voor de aanleg van een parking.
- Met bomen begroeid
- Minder goed bewaard als schans.

Bouwmateriaal is ongewapend beton, in tegenstelling tot de nabijgelegen forten uit dezelfde binnenste fortengordel die in baksteen zijn opgetrokken. Dat maakt de schansen herkenbaar als daterend uit een latere periode dan de bakstenen forten. Begin 20ste eeuw was de artillerie zo geëvolueerd dat enkel betonnen verschansingen nog weerstand konden bieden aan de krachtigere projectielen.

Technische waarde

De technische waarde is beperkt.

Aan de aanvalszijde verdedigden de schansen het terrein met behulp van een 7,5cm geschutkoepel waarin één 7,5cm kanon stond opgesteld. Verder bezette de infanterie de vuurkam aan weerszijden van de koepel. In de traditorebatterij aan de 'vriendelijke zijde' stonden aan elke kant twee 7,5cm kanonnen op een plaataffuit opgesteld die voor de verdediging van de ruimte tussen de schansen dienden. De bewapening van deze schansen was dus aanzienlijk beperkter dan die van de schansen in de buitenste fortengordel en zeker dan in de forten. Sporen van de technische of wapenuitrusting zijn verdwenen. Aan de buitenzijde van de traditorebatterij zijn de verankeringen van de plaataffuiten soms nog te zien.

Ruimtelijk-structurerende waarde

Zoals in andere delen van de binnenste fortengordel is de omgeving hier sterk geëvolueerd: schans 18 is bijna opgeslokt door de haven; rond schansen 16 en 17 is de bebouwing sterk uitgebreid.

Ensemblewaarde met de forten is vervaagd, door de oprukkende bebouwing in de tussenruimtes. Visueel noch ruimtelijk kunnen schansen en forten als een geheel worden ervaren. Dat ligt anders bij de ruimtelijke relatie tussen schans 16-17: de ruimte tussen de twee schansen is (nog) niet bebouwd.

Schansen 14-18 sloten het interval tussen forten 7 en 8. Bijzonder aan hun ligging is dat de schansen op ongeveer 600m ten zuiden van fort 8 zijn ingepland, terwijl elders de schansen in de intervals tussen de forten liggen. Dit had te maken met het feit dat fort 8 als enige in de binnenste fortengordel in het begin van de 20ste eeuw niet werd gemoderniseerd. De schansen namen hier in zekere zin de rol van het fort over.

Opvallend is dat de oost-west georiënteerde strook percelen tussen schans 17 en 18, die voorheen waarschijnlijk als toegang voor de vestingtroepen moest open blijven, nog altijd goed op luchtfoto's kan worden waargenomen.

De schanseilanden zijn de voorbije decennia bijna helemaal bebost geraakt. In 1971 waren de verschansingen nog grotendeels open.

Conclusie: Beschermingswaardig, minstens één schans

Omdat dit type schans van de vroegere veiligheidsomwalling in de binnenste fortengordel zeldzaam is, wordt minstens één van de schansen beschermingswaardig bevonden. In haar beschermingsaanvraag dringt de Simon Stevinstichting erop aan om minstens één exemplaar van de schansen 16-18 te beschermen, omdat vrijwel alle andere schansen uit de veiligheidsomwalling verdwenen zijn. Op dit ogenblik gaat de voorkeur uit naar schans 17, omwille van een betere gaafheid van het grondplan en omdat de ruimtelijke context van deze schans betere ontwikkelingskansen biedt.

2.2. Schansen 1, 2, 3, 10, 11

Binnenste fortengordel

Bouwfase 1906-1914

Eigenaars privé

Niet beschermd

Geïnterpreteerd

- Schans 1 <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/216073>
- Schans 2 <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/216072>
- Schans 3 <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/216071>
- Schans 10 <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/216069>

- Schans 11 <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/306170>

Al deze schansen zijn zeer onvolledig bewaard, in die mate dat ze niet voor bescherming in aanmerking komen. Ze weerspiegelen niet meer of te weinig de erfgoedwaarden. Evenmin voldoen ze aan de selectiecriteria. Zo zijn ze bijvoorbeeld niet langer representatief voor relictten uit de militaire vesting, omdat ze hun kenmerken als verschansing verloren zijn (niet meer afgesloten, maar verweven met de omliggende omgeving). Ze ademen niet langer de sfeer van een militaire verschansing uit.

Hun oorspronkelijke grondplan is niet langer herkenbaar, omdat teveel onderdelen van het oorspronkelijke geheel verloren zijn gegaan. In de meeste gevallen is enkel het schansgebouw (gedeeltelijk) bewaard en zijn de vestinggracht, de vuurkam, de geschutkoepel aan het hoofdfront, aanaarding en verwijderd of gesloopt. Bovendien zijn schansen 16-18 duidelijk beter bewaarde voorbeelden van schansen uit de binnenste fortengordel. Ook hun omgeving is beter bewaard gebleven.

Conclusie: niet beschermingswaardig

Schans 1: het schansgebouw (het enig bewaarde onderdeel) is zo goed als onherkenbaar geworden. Het ligt over verschillende percelen en andere constructies zijn er tegenaan gebouwd.

Schans 2: enkel het keelfrontgebouw is bewaard, momenteel in gebruik als opslagplaats en stal. Verkaveld over verschillende percelen.

Schans 3: het enige overblijvende schansgebouw is eveneens over verschillende percelen verkaveld. In gebruik als opslagplaats of tuinhuis.

Schans 10 (tussen fort 5-6): enkel het keelfront is bewaard, maar verkaveld. Schansgebouw is verkaveld over verschillende particuliere tuinen. Is verkaveld voor 1959, zoals blijkt uit de wederopbouwkaarten van het MOWW (kaartblad 15-7).

Schans 11 (tussen fort 5-6): niet eens meer zichtbaar. Zou nog bestaan, maar is overbouwd door een villa. Op een luchtfoto van [1948](#) is de schans nog in goede toestand bewaard. Ook op de topografische kaart van 1960 en de wederopbouwkaarten van het MOWW die de terreinsituatie van 1959 weergeven, is de schans mét vuurkam maar zonder vestinggrachten goed zichtbaar. In 1971 is de omgeving helemaal verkaveld. De sloop van het schanseiland en verkaveling van het schansgebouw dateert dus uit de jaren 1960.